

Utviklingen av hjelpemiddelområdet i Norge

Av Guri Henriksen
Ergoterapispesialist i folkehelse
Norges Handikapforbund

Teksten utgjør innledningen i boka
«Hjelpemidler og tilrettelegging for deltakelse» av Nils Erik Ness.

Utviklingen av hjelpemiddelområdet i Norge

Innledning ved Guri Henriksen, ergoterapispesialist i folkehelse, Norges Handikapforbund.

Her presenteres et kort historisk tilbakeblikk på det faglige grunnlaget for hjelpemiddelområdet og utviklingen av formidlingssystemet i Norge. Dette er nært knyttet til forståelsen av funksjonshemming, deltakelse og likestilling – tema som denne boken går grundigere inn på.

Hjelpemidler som virkemiddel for likestilling og deltakelse

Borgere med funksjonsnedsettelse bruker tekniske hjelpemidler for å leve et selvstendig liv og delta i samfunnet på lik linje med andre. Likestilling og deltakelse kan ikke oppnås kun gjennom individuelle virkemidler, men forutsetter også at samfunnet er universelt utformet.

Manneråkutvalgets utredning *Fra Bruker til Borger* (NOU 2001:22) dokumenterte at mennesker med funksjonsnedsettelse møter barrierer og diskrimineres i omfattende grad, og påpekte at likestilling og deltakelse dreier seg om grunnleggende menneskerettigheter. Tittelen signaliserte et skifte i strategi, fra ensidig å vektlegge velferdspolitiske, individrettede virkemidler som løsning på likestilling og deltakelse, til å utfordre samfunnsplanleggingen til å inkludere alle borgere.

De politiske føringene for utviklingen av hjelpemiddelområdet har vært å etablere et nasjonalt formidlingssystem som sikrer personer med funksjonsnedsettelse et likeverdig tilbud, uavhengig av alder, bosted og økonomi. Retten til hjelpemidler er derfor hjemlet i folketryktdloven, med statlig finansiering, og hjelpemiddelsentraler i alle fylker.

Grunnlaget for en kunnskapsbasert praksis på hjelpemiddelområdet ble lagt på midten av 1970-tallet. Da etablerte myndighetene Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede med det formål å utvikle et landsdekkende formidlingssystem. Hjelpemiddelsentralene ble etablert i alle fylker fra slutten av 1970-tallet til midten av 1990-tallet. Rehabiliteringsområdet er i samme periode bygget ut i kommunene. Funksjonshemmedes organisasjoner har hatt en sentral rolle i utviklingen av formidlingssystemet.

Forståelsen av funksjonshemming er gjenstand for debatt. Noen oppfatter funksjonshemming som en egenskap ved individet – at det er personen som er funksjonshemmet, mens andre mener det er samfunnet som fungerer funksjonshemmende og diskriminerer personer med funksjonsnedsettelse, slik Manneråkutvalget påpekte. Offentlige dokumenter har anvendt en relasjonell forståelse av funksjonshemming de siste 30 årene, der funksjonshemming defineres som et gap eller misforhold mellom individets forutsetninger og omgivelsenes krav. Til tross for dette har tiltak i all hovedsak vært rettet mot enkeltindivider, mens omgivelsene og det offentlige rom ikke har tatt hensyn til det menneskelige mangfoldet.

Universell utforming har derfor blitt en sentral strategi for samfunnsplanleggingen de siste 10 årene for å redusere funksjonshemming og fremme likestilling og deltakelse. Tekniske hjelpemidler er i all hovedsak utviklet med et individuelt siktemål for å styrke den enkeltes forutsetninger for aktivitet og deltakelse.

I denne boken presenteres ulike forståelser av funksjonshemming, noe som er nærmere drøftet i Jan Tøssebro's bok *Hva er funksjonshemming?* (Tøssebro 2010).

Samfunnsutviklingen og politiske mål om likestilling og deltakelse utgjør rammer for en kunnskapsbasert praksis. Jeg vil her gi et kort historisk tilbakeblikk på utviklingen av hjelpemiddelområdet og kunnskapsgrunnlaget det bygger på.

Historisk tilbakeblikk

Rettigheter og formidlingssystem

I dag har vi et godt utbygd formidlingssystem i Norge med rettigheter i folketrygdloven, hjelpemiddelsentraler i fylkene og fagkompetanse i kommunene. Men slik har det ikke alltid vært.

«Mange vanføre mangler rullestol» var overskriften på et innlegg i *Solglimt*, bladet for Norsk Vanføresak, i 1956 (Handikapnytt 1997):

Det er ingen selvfølge i vårt land at vanføre som trenger det, blir skaffet en rullestol. Riktignok gjøres det noe med dette problemet. Staten bevilger årlig en mindre sum til dette formålet. Enkelte kommuner gir også sine bidrag (...). Men det er vanførebevegelsen som har båret den største byrden ved innsamlede midler. Den forstår problemet fullt ut og har gjort det den maktet. Men allikevel sitter det mange vanføre og venter på rullestol. De venter på samfunnets forståelse av

problemet. Så dyre som slike stoler er, klarer de oftest ikke å skaffe en ved egne midler. (...).»

Statens rolle på hjelpemiddelområdet må ses i sammenheng med utviklingen av velferdsstaten. I *Rundskriv til folketrygdloven* (1997) er det en historisk oversikt over lovhjemlingen på hjelpemiddelområdet. Første lovhjemling var knyttet til Vanføreløven av 5. desember 1958, med mulighet for støtte til tekniske og ortopediske hjelpemidler. Da folketrygdloven trådte i kraft i 1967, ble det åpnet for støtte til hjelpemidler til yrkesmessig attføring. Fra 1971 var det mulig å få støtte til hjelpemidler til bedring av den alminnelige funksjonsevnen.

Folketrygdloven var i all hovedsak et finansieringssystem. Inntil midten av 1970-tallet var det tilfeldig hvem som fikk hjelpemidler. Det var avhengig av egen økonomi, hvor i landet man bodde, type funksjonsnedsettelse og hvem man kom i kontakt med. Det var stor mangel på kunnskap.

I 1974–75 gjennomførte Sentralinstitutt for Industriell forskning (SI) et utredningsprosjekt om tekniske hjelpemidler for funksjonshemmede. Det ble slått fast at det var behov for et sentralt koordinerende organ og planer for å etablere hjelpemiddelsentraler i hele landet. Norske Sivilingeniørers Forening arrangerte et seminar i 1975 der Helsedirektoratet deltok aktivt i diskusjonen. Sosialdepartementet besluttet samme år å etablere Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede (RTF) for å utvikle formidlingssystemet i Norge. Departementet oppnevnte medlemmene i Rådet, som besto av representanter fra funksjonshemmedes organisasjoner, sentrale myndighetsorgan og ressurspersoner innen feltet. Rådets sekretariat ble lagt til SI (senere SINTEF) og besto av et tverrfaglig miljø. To satsingsområder ble løftet fram: formidling av tekniske hjelpemidler og informasjon. Rådets hovedoppgaver ble å bygge ut et enhetlig nasjonalt formidlingssystem og faglig kvalifisere alle med et formidlingsansvar. Det ble lagt ned mye arbeid i å utvikle grunnleggende prinsipper om funksjonshemming og hjelpemiddelformidling. Det ble også etablert nordisk samarbeid på området (Lorentsen 1990).

Etter to års forarbeid startet RTF og Sosialdepartementet et prøveprosjekt om formidling av tekniske tiltak for funksjonshemmede i 1979. Hjelpemiddelsentralen i Telemark ble opprettet. Etter to års prøvedrift kunne sentralen vise til en firedobling av antall tildelinger av hjelpemidler og en halvering av trygdekostnader per bruker. To tredjedeler av den økte formidlingen gikk til personer over 65 år (RTF 1986).

Det ble politisk besluttet at de gode resultatene fra prøveprosjektet skulle videreføres til andre fylker. Fra begynnelsen av 1980-tallet til begynnelsen av 1990-tallet ble hjelpemiddelsentraler startet opp og etablert i alle landets fylker.

Sentralene var forankret hos fylkeshelsesjefen, med statlige føringer for innholdet og felles målsetting. Fylkeskommunene fikk 75 % i statlig støtte til driften av hjelpemiddelsentralene og hjelpemidlene ble i all hovedsak finansiert gjennom folketrygden. Erfaringene ble oppsummert av Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede (RTF 1990, RTF 1993).

Hjelpemiddelsentralenes virksomhet og ansvar ble hjemlet i egen forskrift til folketrygdloven i 1994. Sentralene skulle bidra til likeverdig og helhetlig problemløsning for funksjonshemmede gjennom tekniske og ergonomiske tiltak og være et ressurs- og kompetansesenter for offentlige instanser og andre. Sentralene skulle ha et overordnet og koordinerende ansvar for formidling av hjelpemidler samt forvaltningsansvar for folketrygdens eiendom. Forskriften inneholdt også bestemmelser om brukermedvirkning for å styrke kvaliteten og sikre brukerne innflytelse på utforming av tjenesten.

Kommunale fagfolk ble en viktig samarbeidspart for både hjelpemiddelsentralen og hjelpemiddelbrukerne. Hjelpemidler skulle vurderes som et virkemiddel innen habilitering og rehabilitering, og kommunenes ansvar ble lov- hjemlet i kommunehelsetjenesteloven gjennom forskrift om habilitering og rehabilitering i 2001.

I 1994 ble hjelpemiddelsentralene overført fra fylkeskommunen til trygdeetaten og staten, fordi myndighetene ønsket sterkere økonomistyring (St prp 1 1992–93). Både en statlig og en desentralisert modell ble utredet (Sosialdepartementet 1992). Avgjørende for valg av modell var at retten til hjelpemidler i folketrygdloven ikke skulle røres – det politiske målet om et enhetlig nasjonalt system med et likeverdig tilbud på landsbasis sto fast. Rikstrygdeverket fikk det overordnede ansvaret for hjelpemiddelsentralene og styrket sin innsats på området. Det ble gjennomført et omfattende utredningsarbeid i forbindelse med overføringen til trygdeetaten (Rikstrygdeverket 1994). Det ble også utredet hvordan nasjonal kompetanse skulle ivaretas og organiseres (Lundutvalget 1994). Ved overføring av ansvaret til Rikstrygdeverket ble Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede med sekretariatet lagt ned. Dette skjedde ikke uten kamp. Funksjonshemmedes organisasjoner og fagmiljøer advarte mot å overføre fagområdet til et forvaltningsorgan og mente fagfeltet måtte forankres i et nasjonalt faglig utviklingsmiljø med brukermedvirkning, rehabilitering og rehabiliteringsteknologi som grunnlag. Deltasenteret ble etablert i 1996 med formål å utvikle et nasjonalt kompetansesenter for tekniske hjelpemidler og tilrettelegging av miljø, men valgte å satse på universell utforming (Deltasenteret 2007). Den faglige motoren som var bygget opp i regi av Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede gjennom nesten 20 år for å utføre utviklings- og informasjonsoppgaver ble ikke erstattet.

Funksjonshemmende barrierer på hjelpemiddelområdet ble påpekt av Manneråkutvalget i 2001. Utvalget mente det var behov for å styrke brukermedvirkningen, korte ned ventetidene, styrke formidlingsområdet og den faglige kvaliteten samt forskning og utvikling.

Med Nav-reformen i 2006 ble Rikstrykdeverket innlemmet i den nye Arbeids- og velferdsetaten. Det var diskusjon om hjelpemiddelsentralene skulle forankres i fylkeslinjen eller på nasjonalt nivå i Nav. Det ble vedtatt å forankre sentralene i nasjonal styringslinje for å sikre kvalitet og likhet i tilbudet. Nav har satset på brukermedvirkning på systemnivå, og har gjennomført diverse brukerundersøkelser og enkeltprosjekter for å utvikle hjelpemiddelområdet (Nav 2008). For å styrke hjelpemiddelbrukernes innflytelse og forenkle tilgangen til hjelpemidler er ordninger med brukerpass og kontaktperson for barn innført (www.nav.no). Modellforsøkene aktiv brukermedvirkning, brukerpass og kontaktperson ble evaluert av SINTEF (Grut 2005) og tilbudet på landsbasis ble evaluert av NTNU (Høyen og Tøssebro 2009).

Kampen om hjelpemiddelområdet blusset opp igjen da Holteutvalget la fram sin utredning i 2010 (NOU 2010:5). Utvalget foreslo å flytte ansvaret for store deler av hjelpemiddelområdet fra folketrygdloven og statlig ansvar til kommunene og ulike sektorer. Dette omfattet både rettigheter, finansiering og fagansvar. Forslagene møtte stor motstand i høringsrunden fra både fagmiljøer, kommuner, departementer og funksjonshemmedes organisasjoner, som forsvarte dagens formidlingssystem og mente bedring av praksis burde skje innenfor dette systemet. Utvalgets forslag om å satse på forskning og utvikling fikk bred støtte.

Kunnskapsgrunnlaget verdier og innhold i hjelpemiddelformidling

Hjelpemidler og tilrettelegging må ses i sammenheng med ulike faggruppers eget kunnskapsgrunnlag. Her presenteres det faglige grunnlaget som ble utviklet for hjelpemiddelområdet som en tverrfaglig praksis.

Det faglige grunnlaget for hjelpemiddelområdet er nært knyttet til den relasjonelle forståelsen av funksjonshemming. Denne forståelsen knyttes til professor Ivar Lie ved Universitetet i Oslo og arbeidet med deltakelsesrettet rehabilitering (Lie 1989 og 1996).

Innhold og organisering av hjelpemiddelområdet ble utviklet av Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede i samarbeid med funksjonshemmedes organisasjoner og hjelpemiddelsentralene etter hvert som de ble etablert.

Verdier, prinsipper og faglig innhold ble presentert samlet i en håndbok i 1985, og publisert som en veileder for hjelpemiddelsentralene i 1988 med tit-

telen *Prinsipper og definisjoner* (1988). Jeg vil her presentere det kunnskapsgrunnlaget som veilederen inneholder:

På brukernes premisser

Grunnleggende for ideologien er at brukerne av hjelpemidler skal spille en aktiv rolle, både når det gjelder eget hjelpemiddelbehov, men også når det gjelder hvordan selve formidlingssystemet skal fungere. Tjenesteyting på brukernes premisser innebærer at brukerne settes i fokus og at serviceapparatet bygges opp ut fra de krav brukerne setter. Det er brukeren som eier problemene og brukerens valg må respekteres. Formidlingsprosessen må kjennetegnes av en aktiv samhandling mellom bruker og formidler. Det skal være forbundet med minst mulig anstrengelser å hente ut ytelser fra det offentlige.

Et slikt system lar brukernes premisser og behov styre utviklingen av arbeidet – det er brukerstyrt.

Funksjonshemming

En funksjonshemming er i hjelpemiddelsammenheng å oppfatte som et misforhold mellom personens funksjonsevne og de krav til funksjon som personens omgivelser stiller.

Innen medisinsk behandling er det vanlig å se på funksjonshemming som en redusert funksjon i forhold til det normale, f.eks. nedsatt kraft i en arm. Løsningen blir da å gjenoppbygge kroppens funksjoner. Men mange vil likevel ha en redusert eller tapt funksjonsevne som innebærer en hverdag full av praktiske problemer. For å finne løsninger må man derfor løsrive seg fra den medisinske måten å tenke på. De praktiske problemene oppstår fordi det er et misforhold mellom det personen kan mestre og det omgivelsene krever. En person som ikke kan gå i trapper trenger etter denne definisjonen ikke være funksjonshemmet i et hus uten trapper. Funksjonshemming kan reduseres ved å bedre personens forutsetninger og ved å senke miljøets krav.

Tekniske tiltak

Tekniske tiltak er virkemidler for å løse praktiske problemer funksjonshemmede har i hverdagen (hjem, skole, arbeid, fritid). Tekniske tiltak er enhver gjenstand eller ergonomisk tiltak som bidrar til å redusere funksjonshemmedes praktiske problemer.

Tekniske tiltak omfatter både hjelpemidlene som gjenstander og ergonomiske tiltak som tilrettelegging av fysisk miljø.

Hjelpemiddelformidling

Hjelpemiddelformidling er metodisk å løse funksjonshemmedes praktiske problemer ved hjelp av tekniske løsninger. Dette må gjøres ut fra en helhetsvurdering av den enkeltes situasjon i hjem, skole, arbeid og fritid, og med utgangspunkt i de fysiske omgivelsene personen skal fungere i. Dette er en prosess som krever samspill mellom fagfolk og brukerne. Formidlingsarbeidet må foregå på brukernes premisser. Hjelpemiddelformidling er ett av flere tiltak og inngår i en rekke instansers ansvars- og arbeidsområder. Tekniske hjelpemidler er ikke noe mål i seg selv, men må anvendes som ledd i en bredere plan for rehabilitering og opplæring.

Formidling av hjelpemidler til den enkelte omfatter følgende arbeidselementer:

- 1 Oppdage behov
- 2 Behovsutredning
- 3 Utprøving
- 4 Valg og tilpassing/spesialtilpassing
- 5 Montering/installasjon
- 6 Trening/motivering/instruksjon
- 7 Oppfølging
- 8 Teknisk service

Organisering av formidlingssystemet

Det er et mål å skape et likeverdig tilbud til alle funksjonshemmede, i alle aldre, i hele landet. Det forutsetter målfellesskap og felles målforståelse i hele formidlingssystemet.

Hjelpemiddelsentralenes målsetting er å løse funksjonshemmedes praktiske problemer i nærmiljøet ved hjelp av tekniske tiltak. Dette er en utpreget tverrfaglig oppgave. Sentralene skal bidra til et likeverdig tilbud til personer med funksjonsnedsettelse, uavhengig av alder og geografisk bosted. Sentralene skal være et ressurs- og kompetansesenter i fylket for brukere og faglige samarbeidspartnere, med ansvar for å samordne tilbudet på hjelpemiddelområdet.

Et formidlingssystem på brukernes premisser forutsetter rettighetsorientering, oppsøkende virksomhet og rask levering av hjelpemidler.

Utvikling og utfordringer

Synet på funksjonshemmedes stilling i samfunnet er i endring. Fra bruker til borger var den talende tittelen Manneråkutvalget valgte på sin utredning, NOU 2001:22. Personer med funksjonsnedsettelse er samfunnsborgere på linje med andre og må ikke tildeles rollen som brukere i enhver sammenheng.

Dette gir også noen utfordringer på hjelpemiddelområdet som krever bevissthet når det gjelder mål og virkemidler. Går vi tilbake til gap-modellen er universell utforming kommet som en tydelig strategi for å redusere omgivelses krav på samfunnsnivå. Tekniske hjelpemidler og tilrettelegging for den enkelte er virkemidler på individnivå, ofte som del av deltakelsesrettet rehabilitering. For å fremme aktivitet og deltakelse er det behov for både individuelle tiltak som kompenserer for funksjonsnedsettelse og løser praktiske problemer for den enkelte, og universell utforming av bygninger, uteområder, transportmidler og allmenne produkter.

Samfunnsplanleggingen skal følge prinsippene for universell utforming og sørge for at alle borgere, inklusiv personer som anvender hjelpemidler, kan bruke omgivelser og produkter på en likestilt måte. Alle skal kunne bruke hovedløsningen. En del hjelpemidler brukes imidlertid som «nødløsninger» fordi samfunnet ikke er universelt utformet. Løfteplattformer og trappeheiser i det offentlige rom er eksempler på «nødløsninger» som kompenserer for manglende universell utforming. Dette er separate løsninger for enkeltgrupper som strider mot prinsippene om likestilt bruk av hovedløsningen. I fagutøvelsen er det viktig å være seg bevisst når de ulike virkemidlene skal anvendes. I praksis innebærer dette et samarbeid på tvers av profesjongrensener og etater – særlig rehabiliteringsområdet og planavdeling/teknisk etat – dersom målene om samfunnsdeltakelse for alle borgere skal nås. Samarbeid med funksjonshemmedes organisasjoner er nødvendig for å få innsikt i erfaringer og drøfte løsninger som likestiller alle borgere.

På hjelpemiddelområdet må det kunnskapsbaserte grunnlaget omfatte det som er viktig for brukerne av tekniske hjelpemidler; tilgang til ny teknologi og hjelpemidler som fungerer for den enkelte og det livet man lever. Fagfolk må ha kompetanse om formidlingsmetodikk og oversikt over de løsningsmulighetene som finnes. I forbindelse med Manneråkutvalgets utredning intervjuet SINTEF Unimed brukere av hjelpemidler om hvilken betydning hjelpemidlene hadde for hverdagsliv og aktivitet. Det kom fram at erfaringene med å få hjelpemidler inneholdt både en praktisk dimensjon ved å få hjelpemidlet til å fungere, en normativ og identitetsskapende dimensjon ved å være hjelpemiddelbruker, og en formell dimensjon ved å måtte forholde seg til et byråkrati og

regelverk. (NOU 2001:22, vedlegg 1). Dette oppsummerer bredden i utfordringene knyttet til dette området framover.

Litteratur

- Deltasenteret (2007). *Deltasenteret 10 år. Fra plan til handling*. Sosial- og helsedirektoratet.
- Grut L. og R. Skøien, J.W. Lippestad, K.G. Hem (2005). *Evaluering av prosjekt oppgaveløsning og aktiv brukermedvirkning på hjelpemiddelområdet*. SINTEF Helse.
- Handikapnytt (1/1997). *Mange vanføre mangler rullestol*. Norges Handikapforbund.
- Henriksen G. (2000). *Ergoterapeutens rolle i universell utforming*. Ergoterapeuten (3/2000). Norsk Ergoterapeutforbund.
- Høyen, E.M. og J. Tøssebro (2009). *Brukerpass i hjelpemiddelformidlingen*. Norges tekniske-naturvitenskapelige universitet NTNU.
- Lie, I (1989). *Rehabilitering. Prinsipper og praktisk organisering*. Gyldendal forlag.
- Lie, I (1996). *Rehabilitering og habilitering. Prinsipper og praktisk organisering*. Gyldendal ad Notam.
- Lundutvalget. Lund, B.H. Rapport fra styringsgruppen (1994). *Sentral kompetanse og rådgivende organ for tekniske og ergonomiske tiltak for funksjonshemmede*.
- Lorentsen, Ø. (1990). *Et Råd blir til*. I tiden 5/90. Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede.
- Lov om folketrygd. Kap. 10 Ytelser under medisinsk rehabilitering, rundskriv til § 10-7. Kap. 20, Forskrift om hjelpemiddelsentralenes virksomhet og ansvar. Rikstrygdeverket 1997. www.nav.no
- Lov om helsetjenesten i kommunen. Forskrift om habilitering og rehabilitering (2001). www.lovdatab.no
- NAV interim (2006). *Organisering av hjelpemiddelsentralene i styringslinje NAV*. Rapport fra arbeidsgruppe.
- NAV (2008). *NAV Hjelpemiddelsentraler og spesialenheter. Årsrapport 2008*.
- NOU (2001). *Fra bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. (Manneråkerutvalget) Oslo, Norsk offentlig utredning nr 22, Statens forvaltningstjeneste.
- NOU (2010). *Aktiv deltagelse, likeverd og inkludering. Et helhetlig hjelpemiddeltilbud*. Norsk offentlig utredning nr 8. Arbeidsdepartementet
- Rikstrygdeverket (1994). *HMS-prosjektet. Sluttrapport*.

- Rikstrygdeverket (1997). Rundskriv til § 10–7 i Lov om folketrygd, <http://www.nav.no/rettskildene/Rundskriv/183748.cms>, besøksdato 2011–21
- Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede (1986). *Nasjonal plan for hjelpemiddelformidling*.
- Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede (1988). *Prinsipper og definisjoner*.
- Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede (1990). *Hjelpemiddelsentraler. Erfaringer og holdninger i fire fylker*.
- Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede (1990). *Samarbeidsstrategier og brukernytte. Erfaringer med offentlig organisering og finansiering av hjelpemiddelformidling i Norge*.
- Rådet for tekniske tiltak for funksjonshemmede (1993). *Formidling av hjelpemidler for funksjonshemmede. Meninger, erfaringer og løsninger slik ansatte ved hjelpemiddelsentralene ser det*.
- Sosialdepartementet (1992). *Utredning av alternativ modell for organisering og finansiering av hjelpemiddelformidlingen*.
- Tøssebro, J. (2010). *Hva er funksjonshemming*. Universitetsforlaget.